

ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАУЧЕН ИНСТИТУТ „ЗАПАДНИ ПОКРАЙНИНИ“

ЗАПАДНИТЕ БЪЛГАРСКИ ПОКРАЙНИНИ — ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВИ

СБОРНИК С ДОКЛАДИ

ТОМ

1

**ЗАПАДНИТЕ БЪЛГАРСКИ ПОКРАЙНИНИ –
ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВИ**

**INSTITUTE FOR HISTORICAL STUDIES –
BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES**

SCIENTIFIC INSTITUTE “WESTERN OUTSKIRTS”

WESTERN BULGARIAN OUTSKIRTS HISTORY AND PROSPECTS

VOL. 1

**Collection of papers from a scientific conference
Sofia, November 8, 2024**

**Sofia
2025**

**ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ**

НАУЧЕН ИНСТИТУТ „ЗАПАДНИ ПОКРАЙНИНИ“

ЗАПАДНИТЕ БЪЛГАРСКИ ПОКРАЙНИНИ – ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВИ

Т. 1

**Сборник с доклади от научна конференция
София, 8 ноември 2024 г.**

**София
2025**

Изданието се финансира от членовете на Научен институт „Западни покрайнини“ и с волните пожертвувания на: Александър Гребенаров, Александър Цегриловски, Ангел Джонев, Володя Милачков, Милчо Арсов, Светлана Дангова, Стефан Иванов.

На корицата: *Изглед от с. Извор, Босилеградско, в началото на XX в.*

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

Доц. д-р Ангел Джонев
Доц. д-р Александър Гребенаров
Доц. д-р Георги Н. Георгиев
Д-р Володя Милачков

Съставители:

Доц. д-р Ангел Джонев
Доц. д-р Александър Гребенаров

Рецензенти:

Проф. д-р Даниел Вачков
Доц. д-р Росица Лельова

Научен редактор

Доц. д-р Слави Славов

© Александар Георгиев, Александър Гребенаров, Ангел Джонев, Ангел Пелтеков, Бисер Банчев, Валентин Янев, Венцислав Велев, Георги Н. Георгиев, Горан Благоев, Даниела Ангелова, Едвин Сугарев, Елица Иванова, Ива Крумова, Иван Николов, Иван Попов, Иво Янев, Красимира Тодорова, Николай Дунев, Николай Поппетров, Пенка Ватова, Сия Никифорова, Спас Ташев, Стефан Иванов, Тервел Попов – автори

© Гергана Николова-Арабаджиева – художествено оформление на корицата

© Институт за исторически изследвания при Българската академия на науките – издател

© Научен институт „Западни покрайнини“ – издател

ISBN 978-954-2903-84-0

ISBN 978-619-93671-0-0

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	13
-----------------	----

ИСТОРИЯ

<i>Ангел Джонев</i> Западните покрайнини в българската историография през първата четвърт на ХХІ век	23
<i>Иван Попов</i> Управлението на Константин II Асен на запад от Видин до 1422 г.	43
<i>Тервел Попов</i> Българското политическо, църковно и етническо присъствие в Браничевската област през Средновековието	57
<i>Георги Н. Георгиев</i> Сръбска колонизация с български колонисти. Привличане на българско население в Княжество/Кралство Сърбия през ХІХ в.	85
<i>Даниела Ангелова</i> Брачността в община Босилеград (1893–1919)	109
<i>Александар Георгиев</i> Западните покрайнини и българо-югославските отношения 1919–1923 г.	121
<i>Спас Ташев</i> Демографско състояние на населението в Западните покрайнини през междувоенния период	133
<i>Сия Никифорова</i> Двувластническият въпрос на българо-югославската граница (1919–1939)	143
<i>Николай Поппетров</i> Бележки към дейността на Емануил Попдимитров в края на 20-те години на ХХ в.	157
<i>Венцислав Велев</i> Борба за идентичност: положението на българите в Западните покрайнини през първите десетилетия на ХХ век	175

Александър Гребенаров Научният институт „Западни покрайнини” – исторически аспекти и съвременни предизвикателства199

Николай Дунев Картографско отразяване на българите в Западните български покрайнини (в КСХС, Югославия, Сърбия, БЮРМ и РСМ) 1919–2024 г.211

Иво Янев Религиозните права на българите от Западните покрайнини – история и перспективи229

Горан Благоев Паство за обезличаване: Западните покрайнини в българо-сръбските църковни отношения (края на XX – началото на XXI в.). Опит за хронологизация и анализ.245

Стефан Иванов Ролята на обществените организации на българите от Босилеград за поддържане на националния дух в Западните покрайнини в края на XX и началото на XXI в.269

Красимира Тодорова Създаването на Българския културно-информационен център в Цариброд (Димитровград) 1997–1998 г.287

Бисер Банчев Политически дилеми пред българското малцинство в Сърбия между изборите за национални съвети през 2010 г. и общите избори през 2012 г.309

Пенка Ватова Списание „Мост” и културната идентичност на българите в Сърбия339

ПЕРСПЕКТИВИ

Иван Николов Западните български покрайнини – минало, настояще и перспективи349

Едвин Сугарев Съдбата на българите в Западните покрайнини – какво България пропусна да направи за тях?375

<i>Ива Крумова</i> Българите в Западните покрайнини и връзката им с България през погледа на Изпълнителната агенция за българите в чужбина	383
<i>Елица Иванова</i> Западните българи и съвременното безразличие	393
<i>Ангел Пелтеков</i> Какъв е правният статут на Западните български покрайнини?	399
<i>Валентин Янев</i> Рудодобивът, който доубива българите	415
ПОЗДРАВТЕЛНИ АДРЕСИ	451

CONTENTS

FOREWORD	13
----------------	----

HISTORY

<i>Angel Dzhonev</i> The Western Outskirts districts in Bulgarian Historiography in the First Quarter of the 21st Century	23
<i>Ivan Popov</i> The rule of Constantine II Asen west of Vidin until 1422.....	43
<i>Tervel Popov</i> The Bulgarian political, church and ethnic presence in the Branichev region during the Middle Ages	57
<i>Georgi N. Georgiev</i> Serbian colonization with Bulgarian colonists. Attracting Bulgarian population to the Principality/Kingdom of Serbia in the 19th century	85
<i>Daniela Angelova</i> Marriage in the Municipality of Bosilegrad (1893–1919)	109
<i>Aleksandar Georgiev</i> The Western Outskirts parts and Bulgarian-Yugoslav Relations 1919–1923	121
<i>Spas Tashev</i> Demographic Status of the Population in the Western Outskirts during the Interwar Period	133
<i>Sia Nikiforova</i> Dual Authority Question on the Bulgarian-Yugoslav Border (1919–1939)	143
<i>Nikolay Poppetrov</i> Notes on the activities of Emanuil Popdimitrov in the late twenties of XX Century	157
<i>Ventzislav Velez</i> Struggle for Identity: The Situation of Bulgarians in the Western Outskirts in the First Decades of the 20th Century	175

<i>Aleksandar Grebenarov</i> The Scientific Institute “Western Outskirts” – Historical Aspects and Contemporary Challenges	199
<i>Nikolay Dunev</i> Cartographic coverage of the Bulgarians in the Western Bulgarian Outskirts (in the KSHS, Yugoslavia, Serbia, FYROM and RSM) 1919–2024	211
<i>Ivo Yanev</i> The Religious Rights of Bulgarians from the Western Outskirts – History and Perspectives	229
<i>Goran Blagoev</i> A flock for depersonalization: The Western Outskirts in Bulgarian-Serbian Church Relations (late 20th – early 21st centuries). An attempt at chronology and analysis.	245
<i>Stefan Ivanov</i> The role of public organizations of Bulgarians from Bosilegrad in maintaining the national spirit in the Western Outskirts at the end of the 20th and beginning of the 21st centuries.	269
<i>Krasimira Todorova</i> The establishment of the Bulgarian Cultural and Information Center in Tsaribrod (Dimitrovgrad) 1997–1998	287
<i>Biser Banchev</i> Political dilemmas facing the Bulgarian minority in Serbia between the 2010 national council elections and the 2012 general elections.	309
<i>Penka Vatova</i> The “Most” Magazine and the Cultural Identity of Bulgarians in Serbia	339

PROSPECTS

<i>Ivan Nikolov</i> The Western Bulgarian Outskirts – Past, Present and Prospects	349
<i>Edvin Sugarev</i> The fate of the Bulgarians in the Western Outskirts – what did Bulgaria fail to do for them?	375

<i>Iva Krumova</i> Bulgarians in the Western Outskirts and their connection with Bulgaria through the eyes of the Executive Agency for Bulgarians Abroad	383
<i>Elitsa Ivanova</i> Western Bulgarians and Contemporary Indifference	393
<i>Angel Peltekov</i> What is the legal status of the Western Bulgarian Outskirts?	399
<i>Valentin Yanev</i> The mining that is killing Bulgarians	415
GREETING ADDRESSES	451

**БОРБА ЗА ИДЕНТИЧНОСТ:
ПОЛОЖЕНИЕТО НА БЪЛГАРИТЕ В ЗАПАДНИТЕ
ПОКРАЙНИНИ ПРЕЗ ПЪРВИТЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ НА XX ВЕК**

Венцислав Велев

**STRUGGLE FOR IDENTITY:
THE SITUATION OF BULGARIANS IN THE WESTERN
OUTSKIRTS IN THE FIRST DECADES OF THE 20TH CENTURY**

Ventzislav Velev

Summary: The article examines the fate of the Bulgarians in the Western Outskirts during the first decades of the twentieth century, with an emphasis on the consequences of the Treaty of Neuilly (1919) and the forcible annexation of the region by Serbia in 1920. Some of the mechanisms of assimilation are outlined, including the restriction of the Bulgarian language, the destruction of cultural and religious institutions, and the socio-economic challenges faced by the community. Despite these difficulties, the Bulgarians in the region demonstrated remarkable resilience, preserving their identity through education, traditions, and active resistance. The article emphasizes the long-term consequences of these events, which remain relevant to this day, and examines the problem as part of the complex historical context of Bulgarian-Serbian relations. Attention is focused on historical memory and the need to protect the cultural and national heritage of the Bulgarians in the Western Outskirts.

Keywords: Western Outskirts, Treaty of Neuilly, assimilation, Bulgarian identity, cultural heritage, Bulgarian-Serbian relations, historical memory.

Увод

Запазването на културната идентичност на българите в Западните покрайнини през първата половина на XX век, особено след Първата световна война, е труден процес. Този период е белязан от значителни политически и социални промени, които оказват силно влияние върху българското население в региона. След поражението в Първата световна война и подписването на Ньойския договор през 1919 г. България понася тежък удар, изразен в нарушаване на териториалната цялост и потъпкано национално самочувствие. Сред най-драматичните послед-

ствия е загубата на т.нар. Западни покрайнини¹ – райони с преобладаващо българско население, които преминават под контрола на Кралството на сърби, хървати и словенци (КСХС). Макар че политическите реалности принуждават България да се съобрази с наложената ѝ ситуация, за българите, останали от другата страна на границата, започва период на изпитания и борба за съхранение на националната и културна идентичност.

През следващите две десетилетия властите на новообразуваното сръбско кралство предприемат целенасочени мерки за асимилация на българското население в Западните покрайнини. Тези мерки обхващат широк спектър от културни, езикови, религиозни и социални аспекти, като целят да заличат или поне да отслабят националното съзнание на българите в тези райони. В условия на систематично ограничаване на техните национални права местното население среща сериозни предизвикателства пред запазването на своята културна и етническа принадлежност. Периодът от 1919 до 1941 г. е белязан от социално-икономически трудности, произтичащи както от политиките на сръбските власти, така и от недостига на ресурси и ограничаването на икономическите възможности за българите в региона. Въпреки това местните българи проявяват забележителна издръжливост и решителност в стремежа си да съхранят своята културна идентичност, като редица личности и събития стават символи на тази борба. Настъпилите след 1941 г. промени се приемат като начало на решаване на проблема, но скоро събитията показват, че той не само не се решава, но и придобива нови измерения.

Целта на настоящата статия е да проследи положението на българите в Западните покрайнини през периода 1919–1941 г., като изследва социалните, културните и политическите предизвикателства, пред които те биват изправени. Разглеждат се конкретни събития и прояви, които са свързани със стремежа за запазване на българския облик и идентичност на региона.

¹ Повече за същността на историко-географското понятие „Западни покрайнини“ вж.: Проданов, Н. Историко-географското понятие и термин „Западни (български) покрайнини“. – ВИС, 1997, кн. 2, с. 176–187; Велев, В. „Окраины ли „Западные окраины?“ – Bulgarian Historical Review/Revue Bulgare d'Histoire, № 3–4, 1999, pp. 139–151.

Методология

За целите на изследването се използва интердисциплинарен подход, който комбинира исторически, социално-политически и културологични анализи. Основните методи включват:

- **Анализ на първични и вторични източници** – Използване на архивни документи, договори, кореспонденции и мемоари, които отразяват отношението на сръбските власти към българското население и тяхната политика на асимилация. Изследвани са статии, публикувани в съвременни издания, както и документи от български и международни архиви.

- **Сравнителен анализ** – Сравнение на положението на българите в Западните покрайнини със ситуацията на други малцинства в кралството, което позволява по-добро разбиране на целенасочеността и спецификата на асимилационните политики.

- **Социално-икономически анализ** – Изучаване на социално-икономическото състояние на българите в региона през разглеждания период, като се анализират факторите, които ограничават техните възможности за развитие и благосъстояние.

- **Културно-исторически анализ** – Анализ на културните и религиозните практики, които спомагат за запазването на българската идентичност в контекста на силен асимилационен натиск.

Тези методи позволяват цялостно и задълбочено осмисляне на процесите, които са протичали в Западните покрайнини през първата половина на XX век и подчертават значението на усилията за съхранение на българската идентичност в този регион.

1. Общ исторически контекст. Положение на българите в откъснатите Западни покрайнини. Промените в правата и свободите на българското население. Ограничения върху културната и религиозната дейност

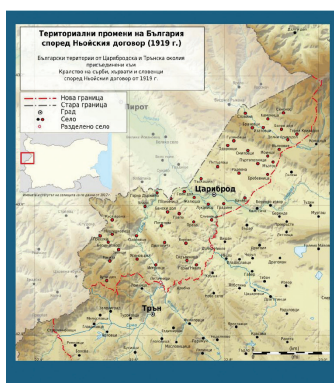
Ньойският договор от 27 ноември 1919 г. е едно от най-тежките и болезнени събития в българската история на XX век. Подписан след края на Първата световна война, той бива наложен на България от победителите (Антантата) и представлява сурова санкция за участието на страната в съюз с Централните сили. Договорът, който влиза в сила на 9 август 1920 г., набелязва откъсване на значителни територии, населени предимно

с българи, като ги предоставя на съседни държави. Това разпокъсване на територията не само намалява стратегическия и икономическия потенциал на страната, но и създава дългосрочни проблеми за българите, останали извън границите на България. Откъсват се земи по западната българска граница – Царибродско, Струмишко, Босилеградско и половината Кулско. Отнема се излазът към Бяло море през Западна Тракия. Цялата Южна Добруджа е предадена на Румъния. Повече от 650 хиляди българи остават извън пределите на своята родина. Възникват множество социални и икономически проблеми. Освен териториалните загуби, договорът налага значителни репарации (2,25 млрд златни франка), които водят до изтощаване на българската икономика и затрудняват развитието на страната. Огромните дългове поставят България в зависимост от международни кредитори и възпрепятстват възстановяването ѝ след войната. Ньойският договор създава чувство на национална несправедливост и унижение спрямо България. Много българи го възприемат като нарушение на правото на национално самоопределение. Загубата на територии с българско население и налагането на тежки условия допринасят за трайно усещане за обида и реваншизъм в българското общество. Ограниченията, наложени върху българската армия и политическото управление, в комбинация с териториалните и икономическите загуби, водят до дългосрочна нестабилност. В общественото съзнание крушението след Ньойския договор се възприема като трагедия и катастрофа, която формира националистически настроения и силно влияние върху политическите стремежи и идеологии в България през междувоенния период.²

На 6 ноември 1920 г. сръбското правителство, въпреки липсата на окончателно решение по отношение на демаркационната линия, свързана с прокарването на нова българо-сръбска граница, предприема действия по анексиране на територии, разположени по западната граница между двете държави – в регионите на Струмишко, Босилеградско, Кюстендилско, Трънско, Царибродско, Кулско. Неправомерно са отнети 1545 кв. км земи (2 града, 3 пазарни средища и 118 села) с население от почти 65 000 души. Мотивите на сръбските власти, в които се посочват и „етнически” причини, са неуместни. Статистиката показва, че към момента на анексия в тези

² Ангелов, Г. Ньойският договор и въздействието му върху националната мощ на България. – Public Policy, Volume 11 (July 2020), pp. 3–16, DOI: 10.58894/EJPP.2020.2.349.

региони живеят едва 127 сърби.³ В откъснатите територии функционират 115 училища, от които 1 гимназия и 6 прогимназии, 45 български църкви и 4 манастира с български свещеници. Достига се и до абсурд за разделяне на селища, какъвто до този момент не съществува. И неслучайно той е определен в тогавашната преса като „прокарана черна граница”.⁴ Разкъсани на части са 25 български села (Груинци, Стрезимировци, Петачинци, Банкя, Врабча, Долна Невля, Ресен и др.). Прокараната неестествена граница разделя къщи от дворове, ниви, извори, гробища дори. Започналото въвеждане на нови порядки в териториите, които от този момент остават в историческата памет с определението „Западни покрайнини”, води до драстични промени в политическата, културната и социалната реалност. Новите условия са съпроводени със систематични мерки за асимилация, чиято цел е откъсване на българското население от неговата национална принадлежност и културни корени. Българите в Западните покрайнини са поставени под контрола на чужда власт.

Западни покрайнини Царибродско

В 8,30 ч. сутринта на 6 ноември Цариброд е окупиран от сръбски войскове подразделения. От тук части без инциденти, като се има предвид, че ден по-рано българските административни и полицейски власти са се оттеглили от района. Самият Цариброд също ден по-рано е напуснат и от голяма част от своите жители. От царибродската гара потеглят няколко влакови композиции препълнени с хора.

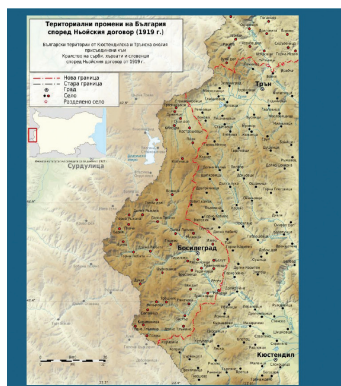
На 21 срещу 22 ноември тайно се окупира с. Вучи дол.

На 23 ноември в 9 часа сутринта е окупирано и с. Петачинци.

В следващите два дни същата участ сполетява селата Банкя и Врабча.

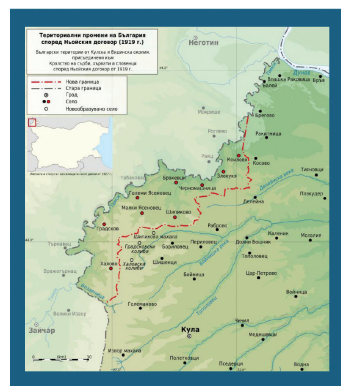
³ Откъснатите от България територии в Кюстендилска околия са 660,8 кв. км, от Царибродска околия – 417,9 кв. км, от Трънска околия – 277,9 кв. км, от Кулска и Видинска околия – 188,6 кв. км. Тук се включват и двете централни селища – Цариброд и Босилеград. Общо в региона са откъснати 123 български селища. Повече по въпроса вж. Велев, В. Западните покрайнини, България и Югославия 1919–1931. София, 2009, с. 99–101.

⁴ Село Стрезимировци е показателен пример – 60% от селището остава в Сърбия, 40% в България. Местното училище, църквата и гробището остават в територията на КСХС, а останалото – в България.

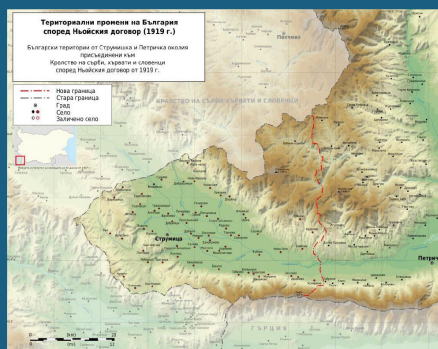

Западни покрайнини Босилеградско и Трънско

Най-напред окупационните действия започват във II пограничен участък - Босилеградско. Рано сутринта на 6 ноември сръбски войски навлизат в региона. Тук те са разделени на два отряда - 1. Десен отряд, воден от командира на 42 полк - полк. Драгутин Гаврилович. В него влизат 1 дружина, 1 планинска и 4 оръдейни батареи, 1 картчена рота и 1 ескадрон. Всички тези части се насочват към околните на Босилеград села - Чудинци, Рибарци, Извор, Груинци и Бранковци.; 2. Лъв отряд, под началството на командира на 3/43 дружина подл. Ракитич. Той води 1 дружина, 4 планински оръдейни батареи, ескадрон, 1 картчен взвод, 1 пионерен и 1 полицейски взвод. Тези войскове части се насочват към трънския край, завземайки най-напред с. Клисурса. От там се насочват към селата Колуница, Суки дол и Кострошовци. В същото това време сръбската погранична стража, съсредоточена срещу 1/2 подучастък, се събира и влиза в с. Стрезимировци, откъдето се насочва и заема позиции на българския пост в този район. Сръбските части искат да завземат и местността "Хановете", като заплашват българската стража, че ако не се оттегли от Стрезимировци, то ще бъде подложено на артилерийски огън. На следващия ден - 7 ноември, е завзет Босилеград.

Западни покрайнини Кулско Струмишко

Ньойският договор и последвалата го през 1920 г. анексия поставят началото на нов етап в живота на българите в Западните покрайнини. Сръбското управление налага своя административна структура, която цели интеграцията на тези територии в рамките на КСХС. Едновременно с това новите власти предприемат действия за отслабване на връзките между българското население и неговата родина – България. Административните промени водят до постепенна подмяна на местната власт, която дотогава е била съставена основно от българи, със сръбски чиновници и военни.

Въвеждат се нови административни единици и се реорганизируют съществувашите, за да се унифицира управлението и да се улесни асимилационната политика. Българските имена на селища, улици и обществени сгради постепенно се променят, а също така се въвеждат нови правила за управление и контрол, насочени към ограничаване на културните и политическите свободи на българите.

Още от първите дни на смяната на властта стават видими значителни промени, ограничаващи правата и свободите на българското население в Западните покрайнини. Под контрола на новите сръбски администрации правото на българите да изразяват своето национално самосъзнание е сериозно ограничено. Въвеждат се вътрешни правила, които ограничават правото на сдружаване, свободното изразяване на мнение и религиозната свобода. Политическите права на българите в региона са драстично намалени. Въпреки че официално те са обявени за граждани на КСХС, много от тях биват третирани като потенциално опасни за държавата поради своята национална принадлежност и връзките им с България. Изборните права също са ограничени. Малкото представители на българите, допуснати до публична служба, са подложени на постоянен контрол и натиск. Тази политика цели да предотврати формирането на политически лидери, които биха могли да се противопоставят на асимилационните мерки и да представляват интересите на българите.

Един от основните аспекти на асимилационната политика е ограничаването на културната и религиозната дейност на българите в Западните покрайнини. Сръбските власти предприемат активни мерки за премахване на всякакви проявления на българската култура и традиции. Това включва затварянето на български училища, забраната на българския език в публичната сфера и поставянето на църквите под контрол на сръбската православна църква. Закриването на училищата, в които се преподава на български език, е сред първите действия на новите власти. Българските учители са заменени със сръбски, а учебните програми са променени, за да отразяват сръбската национална идентичност. На децата е забранено да учат история и география на България, а същевременно се налагат нови учебни материали, които представят сръбската държава и култура като част от тяхното наследство. Това има дългосрочен ефект върху формирането на националното самосъзнание сред младото поколение.

Ограничава се свободата на религиозната дейност. Българските църкви в региона са подложени на административен натиск и постепенно са поставени под контрола на сръбската православна църква. На българските свещеници се гледа с подозрение, а някои от тях са принудени да напуснат енориите си или са заменени със сръбски духовници. Този процес има за цел не само да отслаби влиянието на българската църква, но и да наложи сръбската културна идентичност сред вярващите.

2. Примери на асимилационни политики и натиск от страна на сръбските власти. Забрани за използването на български език в обществения живот. Закриване на български училища и църкви. Задължителна промяна на имената и подмяна на учебни програми. Преследвания и репресии срещу активни дейци.

След анексията на Западните покрайнини сръбските власти започват целенасочена политика на асимилация, насочена към изтриване на българската национална идентичност на местното население. Активно започва прилагането на „Наредба за обществената безопасност в освободените области”, която сръбското правителство приема още през 1913 г.⁵ Доразвивайки я, през 1920 г. е приет специален Закон за защита на държавата (ОБЗНАНА). В него се посочва, че в рамките на КСХС няма налични малцинства. И макар това да е в противоречие с подписания от страна на сръбското правителство в края на 1919 г. в Париж Договор за покровителство на малцинствата, новият закон става факт. С него са поставя основата на засилена асимилационна политика спрямо българите, която се провежда с административни, образователни и културни средства. Тя включва множество ограничения, насочени към българския език, религия и традиции. Основната цел на тези мерки е да интегрират българите в сръбската културна и социална среда, като ги принудят да се откажат от своите традиции и език. На практика започват да се прилагат вижданията, разработени в началото на века от проф. Й. Цвийч, които говорят за необходимост от провеждане на действия, които доведат до „пълно сърбизиране” на населението, живеещо в пределите на сръбската държава. Именно поради това в сръбските вестници се публикуват статии, които посочват, че налице е

⁵ Палешутски, К. Македонският въпрос в буржоазна Югославия 1918–1941. София, 1980, с. 64.

присъединяване на територии, които са част от „Стара Сърбия” и в които населението е сръбско.⁶ В резултат на това от Белград се изисква местните власти да налагат стриктни ограничения върху употребата на българския език, като една от най-драстичните мерки е забраната за неговото използване в обществения живот. Българският език е забранен в административната сфера, в местните институции, в училищата и в публичните събития. Всички официални документи и административни процедури започват да се извършват на сръбски език, което поставя българите в неравностойно положение и затруднява достъпа им до основни обществени услуги. На събрания и мероприятия, както и в учрежденията, където до неотдавна се е използвал български език, същият е заменен, като прилагането на тази мярка е подложено на строго наблюдение и контрол. Сръбският език става задължителен във всички обществени прояви. Тези ограничения не само затрудняват общуването на местното население, но и създават условия за изолация и дискриминация. Нарушаването на забраната и използване на български често води до административни санкции и дори арести.⁷

Систематичното закриване на българските училища е съществен елемент от прокарваната сръбска асимилационна политика. Българските училища, които преди това играят ключова роля в съхранението на българската култура и език, поетапно се закриват под претекст за „еднаквост” и „интеграция”. Във водещите селища като Цариброд и Босилеград местните учители са подложени на контрол, а преподаването на български език постепенно е изключено от учебния процес. Тези от тях, които не се съгласяват с новите промени и продължават да преподават на български език, са преследвани, подлагани на натиск или дори арестувани. Това кара повечето от тях да напуснат или да прекратят преподавателската си дейност. Учениците са принуждавани да посещават разкритите сръбски училища, в които преподаването се води изключително на сръбски език, а учебните материали изключват всякаква информация за българската култура и история. Тези промени водят до загуба на връзката на младите поколения с българските традиции и роден език. В училищата не само заменят българския език, но и налагат сръбска интерпретация на историята, като се изтъкват героите и събитията

⁶ *Сугарев, Е.* Елегия за Краището – съдбата на българите в Западните покрайнини. София, 2022, с. 29.

⁷ *Костадинов, В.* Западните покрайнини в рамките на Сърбия: Историко-географски особености. – *Геополитика*, 2014, № 3.

от сръбската национална традиция. Българската история се подлага на пренебрежение или се представя по начин, който я обезличава и я отдалечава от българското национално съзнание. Въведените нови учебници не включват информация за българската история, литература или култура, а вместо това налагат сръбския национален наратив. В резултат на това младите българи в региона растат с ограничено знание за своята история и културно наследство, което затруднява изграждането на национално самосъзнание и чувство за принадлежност към българската нация.⁸

След анексията на Западните покрайнини сръбските власти предприемат бързи действия за отстраняване на българските духовници, които са силно уважавани от местното население и се явяват важен символ на българската идентичност и връзка с Българската православна църква. Българските свещеници често защитават правото на хората да практикуват религията си на български език, като същевременно поддържат духовните и културни връзки с българската традиция. Тези духовници стават основна мишена на репресии, като много от тях са принудени да напуснат региона под натиск, заплахи или директни насилия. Църквите попадат под строг контрол, като много от тях са затворени или преминават под управление на сръбското духовенство. Сръбските свещеници не само изключват от богослуженията българския език и го заменят със сръбски, но и следват сръбските религиозни обреди и празници, които се различават от българските. Онези от свещениците, които отказват да изпълняват сръбски обреди, биват отстранявани. Целта на това действие е да се наложи усещането у българското население, че принадлежи на сръбската културна и духовна среда. В допълнение към подмяната на духовниците, сръбските власти предприемат действия по конфискация на църковни имоти, които дотогава принадлежат на Българската православна църква. Тези имоти и храмове са прехвърлени под юрисдикцията на Сръбската православна църква, която ги използва като инструмент за засилване на сръбското влияние в региона. По този начин българите губят не само духовниците си, но и физическия достъп до своите църкви, които постепенно се преобразуват според сръбските религиозни практики. Така религиозният живот, който традиционно

⁸ ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1810, л. 7 – рапорт на учителя Станоев от Злидолското първоначално училище – 6 април 1921 г.; л. 10. – рапорт на учителя Константинов от Метохийското първоначално училище – 10 април 1921 г.; *Западно ехо*, бр. 45, 4.04.1924.

е бил важен център за съхранение на националното съзнание, се използва за утвърждаване на сръбското влияние.⁹

Една от най-силните асимилационни политики, които сръбските власти налагат, е задължителната промяна на имената на българите в Западните покрайнини. Българските имена са считани за символи на национална принадлежност и идентичност, и затова се налагат промени с цел „сърбизиране” на имената. Традиционните за местното население окончания на фамилните имена „ов” и „ова” принудително се заменят със сръбски окончания – „ич”. Местните жители са принудени да приемат тази сръбска форма на своите имена, като този процес често се извършва под натиск и с административни санкции. Промяната има дълбок психологически ефект върху българите, тъй като загубата на собственото име символизира загуба на лична и културна идентичност. Много семейства се противопоставят на това, но опасността от преследвания и репресии ги принуждава да приемат новите условия.¹⁰

Активните български общественици и културни дейци в Западните покрайнини са подложени на постоянни репресии и преследвания. Местните лидери, учители, свещеници и други, които изразяват привързаност към българското, стават мишени на сръбските власти. Много от тях са арестувани, тормозени, а някои дори насилствено изселени или затворени без съд и присъда. Особено силни репресии се упражняват върху онези, които се опитват да организират културни събития, да запазят традиционни празници или да провеждат училищни занятия на български език. Българските учители, свещеници, интелектуалци и общественици често са арестувани по обвинения в „антидържавна дейност” и са изпращани в затвори или в лагери далеч от родните си места. Не са малко и случаите, в които сръбските власти използват насилие като средство за потискане на българската обществена и културна дейност. Много са примерите за случаи на побои и насилия срещу български активисти, които се осмеляват да организират културни събития или да разпространяват българска литература. Публичните събития и прояви, в които има дори минимален български елемент, често се прекъсват от полицията, а участниците са разпръсквани и задържани. Подобни репресии създават атмосфера на страх

⁹ Велев, В. Западните покрайнини..., с. 107; Сугарев, Е. Цит. съч., с. 87.

¹⁰ Сугарев, Е. Цит. съч., с. 29.

и несигурност в обществото, като много българи в Западните покрайнини се принуждават да запазят културната си принадлежност в тайна или да се откажат от нея публично. Силовите мерки целят да изплашат и обезсърчат българите да продължат с дейностите си. Това от своя страна води до значително намаляване на активността на българските културни и просветни организации, които се опитват да съхранят националната идентичност.¹¹

Репресивната политика на сръбските власти спрямо българите от Западните покрайнини става особено силна след известията за учредената през 1924 г. нелегална организация на българите „Въртоп“. Същата се явява като естествен отговор на българското население срещу засилената асимилационна политика и изразени случаи на насилие. В същото време това се използва като повод от страна на Белград да засили ограничителните мерки спрямо населението в района на Цариград и Босилеград. Организиран са и поредица съдебни процеси, по време на които българите са представяни като „нарушители на обществения ред“ и „бандити“. Показателен е проведения през 1926 г. в Пирот съдебен процес, който шумно е отразен в сръбската преса. На съд са изправени 15 българи от Цариград, които са обвинени, че „бунтуват местното население“ и активно подпомагат нелегалната българска организация „Въртоп“. И макар че в хода на съдебното разследване голяма част от конкретните обвинения отпадат, то петима от подсъдимите са осъдени на многогодишен затвор, като мотивът за това е „само за наизидание“.¹² Обвиненията спрямо българското население за подпомагане на т.нар. „въртопци“ продължават и това води до допълнителни, вкл. и физически, репресии. От своя страна сръбските власти осъществяват негласно покровителство и подпомагане на т.нар. „лелящи чети“. Същите представляват разбойнически банди, които биват изградени на полувоенен принцип. Те имат собствени щабове, които са съсредоточени основно на юг – в Щип, Призрен, Кочани, Струмица и др. Както самите те отбелязват, причината за създаването и дейността им е продиктувана от необходимостта да „ликвидират всички идващи от България комитски чети“. Проявите им обаче често се изразяват в терор над мирното българско население.¹³

¹¹ ЦДА, ф. 1806, оп. 1, а.е. 1, л. 27.

¹² *Николов, Б.* Димитровградска хроника. Ниш, 1969, с. 41.

¹³ ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 1329, л. 70–79.

3. Социално-икономически предизвикателства. Ограничаване на икономическите възможности за българите. Емиграция и икономически рестрикции. Промяна в социалната структура и възможности за развитие на общността

С налагането на сръбското управление в Западните покрайнини местните икономически възможности на българското население рязко намаляват. Сръбската власт започва мащабни усилия за промяна на социалната структура и икономическото развитие на региона в рамките на КСХС, което освен икономически, включва и мерки, насочени към отслабване на българската идентичност и култура в този регион. Спрямо българите се прилагат т.нар. Кралипетрови позволителни (обяви), в които се съдържат редица рестрикции.¹⁴ В края на 1920 г. със заповед на вътрешния министър М. Драшкович е въведен вечерен час, като е забранено на населението да излиза от домовете си след 20 часа.¹⁵ Стига се дори до абсурдното решение да се забранява на местното население да използва през вечерните часове осветление. Въпреки че в средата на 20-те години тази заповед бива отменена, то и през следващото десетилетие се забелязват случаи на нейното подновяване.¹⁶

Един от основните методи за икономическо ограничение е затрудняването на търговските връзки между Западните покрайнини и естествените им центрове, останали в България. Възпрепятствани са и опитите за създаване на сътрудничество с други региони, което изолира местните български производители от традиционните им пазари. Земеделieto, което е основен поминък в региона, е силно засегнато от липсата на подкрепа от страна на сръбските власти. Българите са ограничавани в достъпа до нови технологии, машини и ресурси, които биха могли да подобрят продуктивността на земеделието. В същото време административните структури на новите власти често поставят ограничения върху земеделските кооперации и дребния бизнес, които биха могли да подпомогнат местната икономика. В опит да подкопае социалната база на българската общност, сръбската власт често конфискува земи и имоти, принадлежащи на българи, и ги преразпределя на сръбски колонисти. Собственост

¹⁴ ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1810, л. 69–71.

¹⁵ ЦДА, ф. 123К, оп. 1, а.е. 199, л. 6.

¹⁶ ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1810, л. 69–71.

на български семейства се иззема под претекста за „нужди на държавата“. Тези новопристигнали заселници, подкрепени от държавата, целят да създадат промяна в етническия състав и да отслабят социалната връзка между българите и земята им, като по този начин намаляват устойчивостта на общността. Това не само намалява икономическите възможности на българите, но и ги лишава от основен поминък, създавайки икономическа зависимост и несигурност.¹⁷ Административните власти често прилагат различен натиск, силно изразен върху българските земеделци и предприемачи, с което освен че затрудняват достъпа им до ресурси, ги принуждават да се прехвърлят към други икономически дейности, които не са традиционни за българската общност. Търговията, особено в граничните райони, е строго контролирана. Например българските земеделци от Западните покрайнини са възпрепятствани да продават стоките си в България, което ги лишава от достъп до по-големи и по-добре платени пазари. В допълнение, сръбските власти налагат високи данъци върху земеделската продукция, което води до по-ниски печалби и икономически затруднения за местното население. Много българи са принудени да продават продукцията си на занижени цени, което допълнително подкопава икономическата им стабилност. За да се засили натискът върху българските общности и да се създаде икономическа зависимост от сръбските институции, в Западните покрайнини са въведени високи данъци и такси върху земеделието и малкия бизнес. Това води до икономическо неравенство и поставя българите в неблагоприятно положение спрямо другите етнически групи в региона. Местното население е затруднено. Зачестяват случаите, в които дребни производители са виждат принудени да се откажат от поминъка си. Някои от тях дори се изселват в търсене на препитание. Тези случаи зачестяват в средата на 20-те години.¹⁸

Сериозен проблем се явява и засилването на съществуващия и в предходните години „двувластнически въпрос“.¹⁹ Прокарването на новата

¹⁷ ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 859, л. 165 и сл.

¹⁸ ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1810, л. 58.

¹⁹ Двувластният въпрос съществува още след Берлинския договор, когато на Сърбия са предадени български територии, разположени в Тимошко и Поморавско. Анексирането на нови български територии, извършено след 6 ноември 1920 г., усложнява проблема. По протежение на 150 км наложената нова граница преминава по средата на дванадесет села. Като се прибави и броят на тези, чиито землища са също разсечени,

граница откъсва хората от техните лични земеделски земи. След 1920 г. от страна на Белград двувластието се урежда с издадена на 14 октомври 1920 г. „Временна наредба за постъпване с наши и чужди двувластници, които преминават границата (демаркационната линия), за да обработват своите имоти, да прибират произведенията от тях и да изкарват добитък си на паша в своите ливади”. И въпреки че това е нормативен документ, който сръбските власти приемат с цел уреждане на двувластието с всичките си съседи, то той се прилага най-строго по сръбско-българската граница. Под различен претекст многократно се регистрира нейното едностранно затваряне от страна на сръбските погранични служби. Това създава непреодолими трудности пред българите, които са спирани да обработват земите си, останали в България. Често това се случва през есента, когато е една от най-силните земеделски кампании и се извършва прибиране на реколтата. Дувластният въпрос нееднократно е поставян и като тема на българо-сръбски разговори, проведени на високо ниво. Той дори е използван като мотив от страна на българските правителства при направата на известни отстъпки по време на преговори. Така през 1929 г. той е в основата на подписаните в Пирот споразумения. За съжаление обаче това не решава въпроса. Същият дори се задълбочава и остава като сериозен проблем пред българите, останали да живеят на сръбска територия.²⁰

Въведената тежка икономическа и социална изолация принуждава част от българското население да търси различни изходи за препитание. Част от българите търсят работа и в България. Тези, които го осъществяват по легален път, при завръщането си биват облагани от сръбските погранични власти с големи мита. Ограниченията обаче за преминаване на границата са засилени. Това кара някои да я преминават и нелегално. Регистрирани са и случаи, при които по границата се извършват нападения над връщащите се българи, за да им бъдат взети спечелените пари. Не са малко и случаите, в които българите пострадват директно от своеволията на сръбски войници и полиция. Налице са и многобройни инциденти,

то броят им достига петдесет и един. Това създава големи затруднения пред българското население, живеещо в пограничните райони. – Повече по въпроса вж. *Велев, В.* Дувластните имоти в българо-югославските отношения (1920–1931). – *Международни отношения*, 1997, кн. 4, с. 109–116.

²⁰ ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1810, л. 48–50, 95.

свързани с убийства на българи. Голяма част от тях не се разследват и биват потулени от местните сръбски власти.²¹

Икономическите рестрикции, наложени от сръбските власти, водят до масови изселвания на българите от региона. Липсата на икономически перспективи, заедно с административния натиск и ограниченията върху културната и религиозната дейност, принуждават много българи да търсят по-добър живот в други части на Югославия или извън страната. Тези емиграционни вълни не само променят социалната структура на Западните покрайнини, но също така намаляват икономическия потенциал на местните общности, тъй като голяма част от работоспособното население напуска региона. За тези българи, които остават в родните си селища, икономическите рестрикции продължават да затрудняват поминъка им. Този процес на емиграция има тежки последици за българската общност от демографски характер. Освен това намаляването на населението в региона, съпроводено с процеса на изселване, отслабва връзките между българските семейства и общности. Първите проявления на процесите по изселване на българи от Западните покрайнини започват още в периода на тяхната анексия. С оглед налагане на нова политика, от началото на 1921 г. сръбските власти започват принудително изселване на активни общественици, учители и свещеници, за които се предполага, че биха могли да запазят българската културна идентичност на местното население. Важно е да се посочи, че подобни изселвания се осъществяват най-вече към вътрешността на Сърбия, където тези личности са по-лесно контролирани и са изолирани от общността си. В периода 1920–1930 г. много българи от Западните покрайнини, предимно от райони като Босилеградско и Царибродско, сами започват доброволно да се изселват в България, тъй като репресиите и липсата на икономически възможности ги поставят в тежко положение. Тези хора, обикновено земеделци и занаятчии, се опитват да се установят в България в търсене на по-добър живот и по-голяма свобода. Това бива провокирано и от действията на сръбските власти. В периода между двете

²¹ В публикувана дописка на страниците на издavanja вестник „Братство“ само за една година в Трънския край са регистрирани убийствата на 49 души: от с. Кострошовци – 13 души; от с. Паля – 4 души; от с. Клисурса – 13 души; от с. Драинци – 2 души; от с. Стрезимировци – 4 души; от с. Сухи дол – 2 души; от с. Грознатовци – 11 души. Цялото мъжко население на с. Паля е откарано в полицейския участък в Клисурса и там е държано няколко дни. – *Братство*, бр. 92, декември 1925.

световни войни икономическите и административните ограничения водят до миграция и към големите градове в Сърбия, като Белград и Ниш, където хората търсят работа в индустрията и строителството. Въпреки че тази миграция е в някои случаи доброволна, тя често е предизвикана от невъзможността на хората да се издържат в родните си места, където държавната политика целенасочено ограничава икономическите им възможности.²² Наблюдават се няколко вълни на български емигранти, които напускат Западните покрайнини и търсят убежище в България, където се надяват да намерят по-добри условия на живот и подкрепа от страна на българската държава. Наличните данни посочват, че до 1923 г. близо 20 000 българи се изселват. В следващите години техният брой нараства до 30 000.²³ Сръбските власти обаче затрудняват този процес, като въвеждат сложни административни процедури за напускане на региона и често изискват от емигрантите да заплащат „емиграционни такси“. Създават се специални „емиграционни бюра“, които следят движението на българите и оказват натиск върху онези, които изразяват желание да се изселят. Този процес и силно изразен през 30-те години, но се наблюдава, макар и частично, и в началото на 40-те години на XX в.²⁴

С налагането на сръбското управление социалната структура на Западните покрайнини претърпява значителни промени. Много от традиционните лидери на българските общности – учители, свещеници и общественици – са подложени на репресии и принудени да прекратят дейността си и дори да напуснат родните си места. Тези промени водят до отслабване на лидерството в българските общности и затрудняват съхранението на местната културна идентичност. Сръбските власти умишлено ограничават достъпа на българските младежи до качествено образование и възможности за професионално развитие. Така се ограничават възмож-

²² ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 859, л. 167.

²³ Сведенията за точния брой на бежанците, пристигнали в България от Западните покрайнини, са оскъдни. В доклад на Главната дирекция по настаняването на бежанците до министъра на финансите – N 15177 от 30.X.1931 г., се споменава, че от отпуснатия на България бежански заем до средата на 1931 г. са се възползвали всичко 1665 семейства на бежанци от Западните покрайнини. – ЦДА, ф. 135К, оп. 1, а.е. 71, л. 3; По въпроса вж. още: *Мантарлиев, Й.* Миграции на населението от Западните покрайнини към България (1941 – края на 40-те години на XX в.). – История, 2017, кн. 1, с. 10.

²⁴ ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1810, л. 59.

ностите на младежите за социална и професионална реализация, което води до по-нисък стандарт на живот за българската общност като цяло. Българите са систематично изключвани от местната администрация и управленските структури. Много от административните позиции се заемат от представители на сръбското население или от лоялни към правителството кадри, което затруднява българите в техния опит да защитават интересите на общността си. Ниско представителство в управлението лишава българите от възможността да влияят върху важни за тях решения и увеличава чувството на несправедливост и изолация.²⁵

Въведените социално-икономически ограничения водят до нисък жизнен стандарт, бедност и икономическа зависимост на българите в Западните покрайнини. Наложената ситуация оказва негативно въздействие върху социалната кохезия в общността и затруднява съхранението на българската идентичност. Българите се чувстват изолирани и често маргинализирани в социален и икономически план, което допълнително засилва усещането за дискриминация и потисничество.

4. Борбата за запазване на българската идентичност. Тайни събирания и неформално образование. Ролята на културните и религиозните институции в съхраняването на идентичността.

Въпреки въведените мерки, насочени към асимилация и натиск от страна на сръбските власти, българите в Западните покрайнини не само намират начини, но и успяват да съхранят своята културна идентичност. Поради ограничението за обучение по български език, както и наложените забрани на същия, се организират тайни сбирки, по време на които присъстващите обменят помежду си новини и информация, целяща предаване на традициите към по-младото поколение. Тези събирания обикновено се провеждат вечер или в отдалечени райони, за да не привличат вниманието на властите. С децата се провеждат своеобразни уроци, целящи изучаване на книжовния български език, както и на география и история. След закриването на българските училища и читалища тази практика става основен начин за предаване на знания за българската идентичност на следващите поколения. В домовете на местни учители и общественици често се организират „неформални учебни класове”. Въпреки риска от наказания, тези

²⁵ ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1810, л. 7 и сл.

инициативи продължават да функционират и дори се увеличават. Те се явяват в отговор на осъзнатата от страна на местните хора необходимост от запазване на своята национална и културна принадлежност. Основно това се наблюдава в по-големите селища, като Босилеград и Цариград, където българското население е по-концентрирано. В по-малките селища, когато няма възможност за писмено обучение, старите български песни, легенди и приказки се предават устно. Родители и възрастни хора разказват истории за български герои и събития от миналото, като така изграждат чувство на национална гордост у децата и запазват жива българската култура. Особено значими са народните песни, които съдържат мотиви от българската история и които българите от Западните покрайнини пеят тайно. В някои от населените места в Западните покрайнини се формират тайни читалища и културни клубове, където българи се събират, за да обсъждат културни и национални въпроси, да четат българска литература и да провеждат културни мероприятия. Под прикритието на социални събирания, те всъщност поддържат българския дух жив. Един такъв пример е неформално читалище, формирано към училището в Босилеград, където се събират младежи и възрастни, за да четат български книги и да обсъждат националната си принадлежност.²⁶

Несъгласието със създамата се ситуация се изразява и в организирането на открити и публични протестни акции. Един от най-значимите протести е организиран през 1924 г., когато в Цариград група българи се противопоставят на закриването на българските училища и подмяната на учебните програми. Голяма част от участниците са арестувани и изпратени в затвора. Отправят се обвинения, че протестът е инициран от членове на организираната през същата година в София Организация на бежанците от Западните покрайнини.²⁷

Целейки да заличат всякакво българско влияние в религиозната сфера, сръбските власти изгонват 42 български духовници, като на тяхно място са поставени сръбски. Макар и преминали под юрисдикцията на Ипечката сръбска патриаршия, българите отказват да припознаят сръбския характер на църквите. Именно поради това съществуващите в Западните покрайнини

²⁶ *Николов, Б.* Исторически преглед на развоя на основното училище (1869–1941 г.). – *Мост*, 1969, кн. 10, с. 63–64.

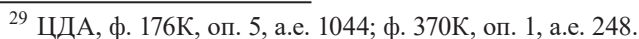
²⁷ *Петров М.* Националноосвободителното движение в Западните покрайнини (1919–1934 г.). *София*, 1995, с. 71–102.

ни 45 църкви и 4 манастира продължават да бъдат средище на българската култура и традиции, като по този начин способстват за съхраняването на българската идентичност. Някои от останалите в родните си селища български духовници продължават тайно да извършват богослужения на български език, особено в труднодостъпни или по-отдалечени селища.²⁸

Въпреки силния асимилационен натиск българите в Западните покрайнини продължават да празнуват традиционни български празници и да поддържат обичаите си, което играе основна роля за съхранението на културната идентичност. Младежи и възрастни се събират, за да танцуват и пеят български песни, което се превръща в символ на съпротива срещу асимилацията и начин за съхраняване на идентичността. Тези танци често са придружени с традиционна музика и характерно за региона облекло, което допълнително засилва връзката на хората с българското културно наследство. Въпреки че поради страха от репресии голяма част от проявите се извършват с ограничен кръг хора и най-често в семейна обстановка, те спомагат за съхраняването на традициите и предаването им на следващите поколения като символ на културното самоопределяне и наследство. Това е особено важно за младите хора, които не могат да изучават българските традиции официално.

Въпреки пряко наложените рестрикции и затруднения в общуването, българите от Западните покрайнини успяват да поддържат активни контакти със сънародниците си в България. Най-вече те се изразяват в сътрудничество с представители на функциониращия в София Върховен комитет на Организацията на бежанците от Западните покрайнини. Контакти се поддържат и между отделните семейства, които в резултат на бежанската вълна стават разделени. В същото време редица български общественици и политици, както и различни организации в страната открито заявяват интереса си спрямо положението на сънародниците си в КСХС и поставят техните проблеми по време на международни конференции, както и на научни изяви. Инициира се предоставяне на помощ под формата на учебни материали, книги и финансови средства за поддържане на културни и образователни инициативи. Международната общественост подробно бива информирана за тежкото положение на българите извън пределите на Родината. Изпраща се и специално обръщение към Лигата на нациите

²⁸ *Сугарев, Е.* Цит. съч., с. 87.

Заклучение

Съдбата на българите в Западните покрайнини е неразривно свързана с последствията от Ньойския договор от 1919 г. и насилствената анексия на региона от страна на Сърбия през 1920 г. Тези събития не само откъсват значителна част от българското население от родината, но и поставят началото на дългогодишен процес на систематична асимилация. Случилото се през първите десетилетия на XX век е ярък пример за това как политическите и историческите обрати могат да поставят под въпрос културната и националната идентичност на дадена общност. Чрез мерки като ограничаване на образованието на български език, унищожаване на културни и религиозни институции, както и чрез насилие и административен натиск, се правят опити да се заличи националното самосъзнание на българите в региона.

Провежданата от сръбските правителства политика на асимилация и денационализация води до дълбоки социални и културни разломи, които оставят своя отпечатък върху поколенията. Въпреки това, устойчивостта на българите в Западните покрайнини се проявява в несломимата им воля да съхранят своята идентичност. Посредством различни изяви, включително изразена съпротива на налагания режим на местно и международно ниво, те успяват да запазят духа на общността. Това е свидетелство за значението на културната устойчивост в условията на политически и социален натиск.

Разигралите се исторически събития и последвалите ги процеси създават проблем, който остава актуален и до днес. Разделението, наложено с Ньойския договор, поставя началото на един дълготраен конфликт, който дълги години е източник на напрежение между България и Сърбия. Неуредените права на българското малцинство в Западните покрайнини, както и липсата на ефективни международни механизми за тяхната защита, подчертават сложността на този въпрос. Това показва как решенията, взети в контекста на следвоенните споразумения, могат да имат трайни и болезнени последици за цели поколения. Днес този исторически опит е не само урок за значението на националното единство, но и предупреждение за опасностите от политически договорености, които не отчитат правата и нуждите на местните общности. Паметта за борбата на българите в Западните покрайнини е от решаващо значение – тя служи като израз на почит към онези, които са устояли на асимилационния натиск, и като стимул за съвременните усилия за защита на националната идентичност и културното многообразие.

Историята на Западните покрайнини е не само пример за устойчивостта на човешкия дух, но и напомняне за необходимостта от постоянна ангажираност с опазването на културното и историческото наследство. Решението на този проблем изисква не само политическа воля, но и признание за историческите несправедливости, които са белязали живота на хиляди хора.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

АНГЕЛОВ, Г. Ньойският договор и въздействието му върху националната мощ на България. *Public Policy*, Volume 11 (July 2020), pp. 3–16, DOI: 10.58894/EJPP.2020.2.349

ВЕЛЕВ, В. Двувластните имоти в българо-югославските отношения (1920–1931). *Международни отношения*, 1997, кн. 4, с. 109–116.

ВЕЛЕВ, В. *Западните покрайнини, България и Югославия 1919–1931*. София, 2009.

ВЕЛЕВ, В., Окраины ли „Западные окраины?“. *Bulgarian Historical Review / Revue Bulgare d'Histoire*. 1999, 3–4, p. 139–151.

КОСТАДИНОВ, В. Западните покрайнини в рамките на Сърбия: Историко-географски особености. *Геополитика*, 2014, бр. 3.

МАНТАРЛИЕВ, Й. Миграции на населението от Западните покрайнини към България (1941– края на 40-те години на XX в.). *История*, 2017, кн. 1, с. 10.

НИКОЛОВ, Б. *Димитровградска хроника*. Ниш, 1969.

НИКОЛОВ, Б. Исторически преглед на развоя на основното училище (1869–1941 г.). *Мост*, 1969, кн. 10, с. 63–64

ПАЛЕШУТСКИ, К. *Македонският въпрос в буржоазна Югославия 1918–1941*. С., 1980.

ПЕТРОВ М. 1995, Националноосвободителното движение в Западните покрайнини (1919–1934 г.). София, 1995.

ПРОДАНОВ, Н., Историко-географското понятие и термин „Западни (български) покрайнини“. *Военноисторически сборник*, 1997, кн. 2, с. 176–187.

СУГАРЕВ, Е. *Елегия за краището. Съдбата на българите в западните покрайнини*. София, 2022.

Западно ехо, бр. 45, 04.04.1924 г.

ЦДА, ф. 123К, оп. 1, а.е. 199.

ЦДА, ф. 135К, оп. 1, а.е. 71.

ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1810.

ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 859.

ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 1329.

ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 1044.

ЦДА, ф. 370К, оп. 1, а.е. 248.

ЦДА, ф. 1806К, оп. 1, а.е. 1.

СПРАВКА ЗА АВТОРА

Проф. д-р Венцислав Велев

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Катедра „Култура, историческо наследство и туризъм”

Гр. София, бул. „Цариградско шосе” 119

v.velev@unibit.bg

ORSID 0000-0003-0666-7407

Prof. Ventsislav Velev, PhD

University of Library Science and Information Technology

Department of Culture, Historical Heritage and Tourism

Sofia, Bulgaria 119 Tsarigradsko Shose Blvd.

v.velev@unibit.bg

ORSID 0000-0003-0666-7407

Сборникът включва доклади от Националната научна конференция „Западните български покрайнини — история и перспективи“, проведена на 8 ноември 2024 г. в София по повод 100 години от началото на организираното националноосвободително движение на българите от Западните покрайнини. Той е съвместно издание на Института за исторически изследвания при Българска академия на науките и Научния институт „Западни покрайнини“. Книгата съдържа многообразни теми — предимно исторически, но има етноложки, етнодемографски, картографски, литературни и юридически проучвания, представени от 24 учени, преподаватели и общественици от Р България и Р Сърбия. Хронологичните рамки на изследванията са с широк обхват — от Средновековието до съвременното.

Възстановеният Научен институт „Западни покрайнини“ чрез тази първа издателска проява показва важен акцент от своите цели — да иницира не само изследвания, разкриващи неизвестни страници от историята, езика и културата на българите от Западните покрайнини, но и да представя пред обществеността и държавните институции в Р България и в чужбина актуалните проблеми на нашите сънародници в областта.

ISBN 978-954-2903-84-0

ISBN 978-619-93671-0-0